

‘નિયમસાર’ જીવ અધિકાર. ૧૬મી ગાથા. ૧૫ ગાથા થઈ.

માણુસ્સા દુવિયપ્પા કમ્મમહીભોગભૂમિસંજાદા ।
સત્તવિહા ણેરઙ્ગયા ણાદવ્વા પુઢવિભેણ ॥૧૬॥

ચઉદહભેદા મણિદા તેરિચ્છા સુરગણા ચઉબ્બેદા ।
એદેસિં વિત્થારં લોયવિભાગેસુ ણાદવ્વં ॥૧૭॥

છે કર્મભૂમિજ ભોગભૂમિજ—ભેદ બે મનુજો તણા,
ને પૃથ્વીભેદે સપ્ત ભેદો જાણવા નારક તણા. ૧૬.

તિર્યચના છે ચૌદ ભેદો, ચાર ભેદો દેવના;
આ સર્વનો વિસ્તાર છે નિર્દિષ્ટ લોકવિભાગમાં. ૧૭.

ટીકા :- ‘આ, ચાર ગતિના સ્વરૂપનિરૂપણરૂપ કથન છે.’ ચાર ગતિના સ્વરૂપના (નિરૂપણરૂપ) કથન (છે). નિરૂપણ એટલે કહેવારૂપ. ‘મનુનાં સંતાન તે મનુષ્યો છે.’ મનુ છે ને? મનુ—કુલકર. અન્યમતિમાં આવે છે મનુઃસ્મૃતિ ગ્રંથ. આ કુલકરો છે ને? નીચે છે, જુઓ! ‘ભોગભૂમિના અંતમાં...’ આ ભોગભૂમિ હોય છે ને? જુગલિયા. એના અંતમાં જુગલિયા પૂરા થાય ત્યારે એમ મનુષ્ય ભૂમિમાં. ‘કર્મભૂમિના આદિમાં...’ જેમ ઋષભદેવ ભગવાન પહેલા ભોગભૂમિનો અંત આવી ગયો અને ત્યાંથી કર્મભૂમિની શરૂઆત થઈ ગઈ. ઋષભદેવ ભગવાનથી. ‘થતા કુલકરો...’ એમાં થતાં કુલકર. જો કે ઋષભદેવ ભગવાન પહેલા પણ કુલકર હોય છે. ‘મનુષ્યોને આજીવિકાનાં સાધન શીખવીને...’ એ વખતે આજીવિકાના સાધન,

કલ્પવૃક્ષ સુકાઈ ગયા, કલ્પવૃક્ષ નહોતા એટલે કુલકરો આજીવિકાના સાધન શીખવે. ઋષભદેવ ભગવાન પણ છેલ્લા કુલકર હતા.

‘લાલિત-પાલિત કરે...’ વ્યવહારની વાત છે. રાજા પોતે એ વખતે કુલકર બુદ્ધિવાળા એ હોય. સાધારણ પ્રાણી લાખો-કરોડો, એને બીજું સાધન ન મળે. જુગલિયા હતા. કલ્પવૃક્ષથી જીવતા. કલ્પવૃક્ષ તો ખલાસ થઈ ગયા. એ વખતે આ મનુષ્ય-કુલકરો ‘લાલિત-પાલિત કરે છે તેથી તેઓ મનુષ્યના પિતા સમાન છે. કુલકરને મનુ કહેવામાં આવે છે.’ લ્યો. આ મનુ શબ્દ પડ્યો છે ખરો ને. એ બધા કુલકરો છે. શાસ્ત્રમાં તો એવો લેખ છે, કુલકરો છે એ બધા ક્ષાયિક સમકિતી. ઋષભદેવ ભગવાન પણ છેલ્લા કુલકર છે. ક્ષાયિકસમકિતી. છતાં બધાને શીખવવાનો વિકલ્પ હોય છે. એ લોકો અજાણ્યા છે. કેમ રાંધવું, ઠામ-ઠીકરા કાંઈ ન મળે. બધા અજાણ્યા માણસો હતા. એને આ શીખવતા કે આમ કરવું... આમ કરવું... તેથી તેને ‘મનુનાં સંતાન...’ એનાથી પ્રવૃત્તિ ચાલી માટે તેને મનુષ્યો કહેવામાં આવે છે.

‘તેઓ બે પ્રકારના છે : કર્મભૂમિજ અને ભોગભૂમિજ. તેમાં કર્મભૂમિજ મનુષ્યો પણ બે પ્રકારના છે : આર્ય અને મ્લેચ્છ.’ આ કર્મભૂમિ છે ને. ‘પુણ્યક્ષેત્રમાં રહેનારા તે આર્ય છે...’ આ પુણ્યક્ષેત્ર છે, એમાં રહેનારા તે આર્ય છે. ‘પાપક્ષેત્રમાં રહેનારા તે મ્લેચ્છ છે.’ આર્યક્ષેત્ર સિવાય બીજા બધા પાપક્ષેત્ર છે. પાંચ ખંડ છે ને? છેલ્લા મ્લેચ્છ છે. ‘ભોગભૂમિજ મનુષ્યો આર્ય નામને ધારણ કરે છે...’ બધી ભોગભૂમિ જે હોય છે ને? કલ્પવૃક્ષથી જીવે, એ પણ આર્ય છે, એ મ્લેચ્છ નથી.

એમાં ‘જઘન્ય, મધ્યમ અથવા ઉત્તમ ક્ષેત્રમાં રહેનારા છે...’ એમાં ત્રણ પ્રકાર. ‘એક પલ્યોપમ, બે પલ્યોપમ અથવા ત્રણ પલ્યોપમના આયુષવાળા છે.’ જઘન્ય, મધ્યમ, ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ પલ્ય આયુષ્યવાળા હોય છે લ્યો. દેવકુરુ, ઉત્તરકુરુ આવે છે ને? એ મનુષ્યની વાત કરી. ભોગભૂમિજ અને કર્મભૂમિજ. હવે નારકીની વાત કરે છે. જીવ-અધિકાર છે ખરો ને. જીવનું ત્રિકાળ સ્વરૂપ બતાવ્યું અને એની વર્તમાન પર્યાયમાં કેટલા પ્રકાર હોય છે તે પણ બતાવે છે. નીચે નારકી છે.

‘રત્નપ્રભા,...’ નારકીનું નામ રત્નપ્રભા છે. ‘શર્કરાપ્રભા,...’ કાંકરા, ‘વાલુકાપ્રભા,...’ વેળુ. ‘પંકપ્રભા,...’ કાદવ, ‘ધૂમપ્રભા,...’ ધુમાડો, ‘તમઃપ્રભા અને મહાતમઃપ્રભા...’ સાત પૃથ્વીના નામ છે. ભગવાને સાત નારકી નીચે જોયા. એ ‘પૃથ્વીના ભેદને લીધે નારક જીવો સાત પ્રકારે છે. પહેલી નરકના નારકો એક સાગરોપમના આયુષવાળા છે...’ પહેલી નરક છે ત્યાં એક સાગરોપમનું આયુષ્ય છે. ‘બીજી નરકના નારકો ત્રણ સાગરોપમના આયુષવાળા છે, ત્રીજી નરકના નારકો સાત સાગરોપમના આયુષવાળા છે, ચોથી નરકના નારકો દસ સાગરોપમ, પાંચમી નરકના સત્તર સાગરોપમ, છઠ્ઠી નરકના બાવીશ સાગરોપમ અને સાતમી નરકના નારકો તેત્રીશ સાગરોપમના આયુષવાળા છે.’ આ જીવનો અધિકાર છે ને. પહેલા તો સ્વરૂપે

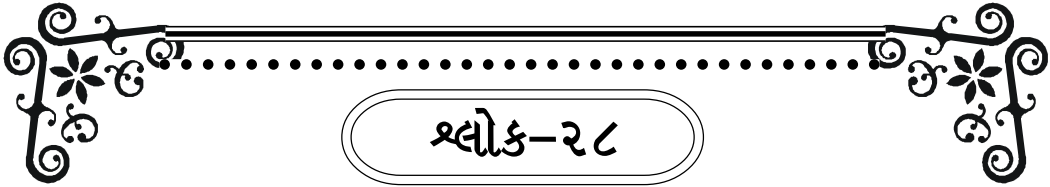
તો કારણસ્વરૂપે ભગવાનઆત્મા છે એમ વર્ણવ્યું. ત્રિકાળી જ્ઞાયકભાવ, ધ્રુવ સ્વભાવ એ કારણપ્રભુ, એનો આશ્રય કરવાથી ધર્મ થાય એમ પહેલું કહ્યું. એમાંથી કાર્યપરમાત્મા પ્રગટ થાય. એ પૂર્ણ એના ફળરૂપે, આનંદની દશા પૂર્ણને અનુભવે. એમ વર્ણન કરીને પછી આ જીવના અધિકારો લીધા.

‘હવે વિસ્તારના ભયને લીધે સંક્ષેપથી કહેવામાં આવે છે :- તિર્યચોના ચૌદ ભેદ છે...’ પશુ, એકેન્દ્રિથી માંડીને. ‘(૧-૨) સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત, (૩-૪) બાહર એકેન્દ્રિય પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત, (૫-૬) દ્વીન્દ્રિય પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત, (૭-૮) ત્રીન્દ્રિય પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત, (૯-૧૦) ચતુરિન્દ્રિય પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત, (૧૧-૧૨) અસંજી પંચેન્દ્રિય પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત, (૧૩-૧૪) સંજી પંચેન્દ્રિય પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત.’ ચૌદ ભેદ છે, લ્યો.

‘દેવોના ચાર નિકાય (સમૂહ) છે : (૧) ભવનવાસી,...’ નીચે છે. ‘(૨) વ્યંતર, (૩) જ્યોતિષ્ક અને (૪) કલ્પવાસી.’ છે. જુઓ! આ જ્યોતિષના દેવો છે એમ કહ્યા છે.

‘આ ચાર ગતિના જીવોના ભેદોના ભેદ લોકવિભાગ નામના પરમાગમમાં જોઈ લેવા.’ લોકવિભાગ નામનું શાસ્ત્ર છે તેમાંથી જોવું. ‘અહીં (આ પરમાગમમાં) આત્મસ્વરૂપના નિરૂપણમાં અંતરાયનો હેતુ થાય...’ અહીં તો આત્મસ્વરૂપની વ્યાખ્યા છે. એટલે વિસ્તાર કરવા જાય ત્યાં અંતરાય થાય. ‘તેથી સૂત્રકર્તા પૂર્વાચાર્ય મહારાજે (તે વિશેષ ભેદો) કહ્યા નથી.’ એનો બહુ વિસ્તાર કર્યો નથી.

‘હવે આ બે ગાથાઓની ટીકા પૂર્ણ કરતાં ટીકાકાર મુનિરાજ બે શ્લોકો કહે છે :’

શ્લોક-૨૮

(મન્દાક્રાંતા)

સ્વર્ગે વાહસ્મિન્મનુજભુવને ખેચરેન્દ્રસ્ય દૈવા-
જ્યોતિર્લોકે ફણપતિપુરે નારકાણાં નિવાસે ।
અન્યસ્મિન્ વા જિનપતિભવને કર્મણાં નોઽસ્તુ સૂતિઃ
ભૂયો ભૂયો ભવતુ ભવતઃ પાદપદ્મકંજભક્તિઃ ॥૨૮ ॥

[શ્લોકાર્થ :-] (હે જિનેંદ્ર!) દૈવયોગે હું સ્વર્ગમાં હોઉં, આ મનુષ્યલોકમાં હોઉં, વિદ્યાધરના સ્થાનમાં હોઉં, જ્યોતિષ્ક દેવોના લોકમાં હોઉં, નાર્ગેંદ્રના નગરમાં હોઉં, નારકોના નિવાસમાં હોઉં, જિનપતિના ભવનમાં હોઉં કે અન્ય ગમે તે સ્થળે હોઉં, (પરંતુ) મને કર્મનો ઉદ્ભવ ન હો, ફરી ફરીને આપના પાદપદ્મજની ભક્તિ હો. ૨૮.

શ્લોક-૨૮ ઉપર પ્રવચન

સ્વર્ગે વાહસ્મિન્મનુજભવને खेचरेन्द्रस्य दैवा-
ज्योतिर्लोके फणपतिपुरे नारकाणां निवासे।
अन्यस्मिन् वा जिनपतिभवने कर्मणां नोऽस्तु सूतिः
भूयो भूयो भवतु भवतः पादपङ्कजभक्तिः॥२८॥

‘(હે જિનેંદ્ર!) દૈવયોગે હું સ્વર્ગમાં હોઉં,...’ આહાહા...! પુણ્યને કારણે હું સ્વર્ગમાં હોઉં. મુનિ છે તે સ્વર્ગમાં જ જશે. એટલે પહેલા સ્વર્ગની વાત લીધી. પંચમઆરાના સાચા સંત-મુનિ, એને કેવળજ્ઞાન થઈ શકે નહિ. એથી એ સ્વર્ગમાં જ જાય. સાચા, હોં! ખોટા તો ગમે તે વ્યંતર આદિમાં (જાય). સાચા આત્મજ્ઞાની, ધ્યાની, જેને ક્ષણે અને પળે છકુ-સાતમું ગુણસ્થાન આવતું હોય, જેની નિંદ્રા પોણી સેકન્ડની અંદર જ હોય, એવા મુનિઓ દૈવયોગે એવા પુણ્યના કારણે, હે નાથ! ‘હું સ્વર્ગમાં હોઉં, આ મનુષ્યલોકમાં હોઉં,...’ ત્યાંથી મનુષ્યપણે પણ આવું. કારણ કે બીજો કોઈ ઉપાય નથી. પણ ‘વિદ્યાધરના સ્થાનમાં હોઉં,...’ વિદ્યાધરની ભૂમિકાઓ છે ત્યાં કદાચિત્ જન્મ હો. ‘જ્યોતિષ્ક દેવોના લોકમાં હોઉં,...’ કદાચ જ્યોતિષ્કમાં હોઉં. બધી સાધારણ વાત કરી. ‘નાગેન્દ્રના નગરમાં હોઉં,...’ ‘પ્રવચનસાર’માં વિભાવ લીધો છે ને. મુનિ કોઈ ભવનપતિ આદિમાં પણ ઊપજે. વિરાધક થઈ જાય તો થઈ જાય.

‘નાગેન્દ્રના નગરમાં હોઉં, નારકોનાં નિવાસમાં હોઉં,...’ કદાચિત્ કોઈ ભવ સમ્યગ્દર્શનનો થયો અને આયુષ્ય બંધાયું હોય. જેમ શ્રેણિક રાજા. આત્મભાન હતું. નરકનું આયુષ્ય પહેલું બંધાઈ ગયું. નારકીમાં ગયા. પહેલી નરકમાં. ‘જિનપતિના ભવનમાં હોઉં,...’ લ્યો. શાશ્વત મંદિરો છે ને! એમાં કદાચિત્ હું હોઉં. ‘કે અન્ય ગમે તે સ્થળે હોઉં, (પરંતુ) મને કર્મનો ઉદ્ભવ ન હોય,...’ બસ આ એક વાત. હું તો આત્માના ધ્યાનમાં રહું અને કર્મની ઉત્પત્તિ ન થાય, એ મારી ભાવના છે. કહો, સમજાણું કાંઈ? એનો અર્થ એ કે સમ્યગ્દર્શનમાં હું રહું. રાગ ને શરીર ને કર્મથી રહિત મારો ભગવાન પરમાત્મસ્વરૂપ એવો શુદ્ધ ચૈતન્ય, એના આનંદમાં રહું. સમજાણું? એથી કર્મનો ઉદય હોય નહિ. કર્મનો ઉદ્ભવ જ ન હોય. બંધન જ નથી. અબંધ પરિણામી આત્માના ભાનના કાળમાં એને બંધન છે નહિ. એમ સિદ્ધ કરે છે. ગમે ત્યાં હોઉં પણ હું તો મારા આત્માના ભાનમાં હોઉં. એથી મને કર્મબંધન હોય નહિ. સમજાણું કાંઈ?

‘ફરી ફરીને આપના પાદપંકજની ભક્તિ હો.’ આહાહા...! જેને કર્મનો ઉદ્ભવ ન હોય, એવો સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ, એમ કહેવું છે. એને તો ‘આપના પાદપંકજની ભક્તિ હો.’ જિનેન્દ્રદેવ

ત્રિલોકનાથ પરમાત્મા, વિકલ્પ ઊઠે તો એની ભક્તિ હોય, એમ કહે છે. બે વાત સ્થાપી. પ્રભુ! હું ગમે ત્યાં હોઉં, પણ હું મારા સ્વભાવમાં હોઉં. ક્ષેત્રે ગમે ત્યાં હોઉં, પણ મારો આનંદ, જ્ઞાન સ્વભાવ એવો ચૈતન્યપ્રભુ એવા ભાવમાં હું હોઉં, કે જેથી મને રાગ-દ્વેષની ઉત્પત્તિ જ ન હોય ને. હોય તો પણ એ પૃથક છે, મારા સ્વભાવમાં છે નહિ. અને સ્વભાવમાં ન રહી શકું તે કાળે, તો એ વખતે ભગવાન આપના ચરણકમળની ભક્તિ હો. કહો, સમજાણું કાંઈ?

મુમુક્ષુ :- ભગવાનની ભક્તિ કરવી એ તો દોષ છે.

ઉત્તર :- દોષ પણ આવે છે ને. દોષ તો છે. દોષ શેનો? આવ્યા વિના રહેતી નથી. આવે છે ને વચ્ચે. બીજાનો રાગ ન આવતા આવો રાગ એની ભૂમિકામાં હોય છે એમ જણાવે છે. દોષ પણ આવે, આવ્યા વિના રહે નહિ, (ન આવે) તો વીતરાગ થઈ જાય. શુભભાવ તો આકૃણતા છે, અગ્નિ છે, ભઠ્ઠી છે, દુઃખ છે, ઝેર છે. પણ છે. આહાહા...!

મુમુક્ષુ :- કોઈને ન પણ આવે.

ઉત્તર :- ન આવે એમ રહે નહિ. થોડો કાળ જ ન આવે. એકદમ ન આવે તો થઈ રહ્યું. મિથ્યાદૃષ્ટિ થઈ જાય. થોડો કાળ ... એકદમ .. તો એને. પહેલો તો વિકલ્પભાવ હોય ને. ભગવાન આવા છે, સર્વજ્ઞદેવ આવા છે. સમજાણું કાંઈ? અહીં તો લાંબા કાળની વાત છે ને. હું આમાં હોઉં... આમાં હોઉં... આમાં હોઉં... બહારના સંયોગ ક્ષેત્રમાં હોઉં, સ્વભાવના ક્ષેત્રથી ખસું નહિ, એમ કહે છે. મારા સ્વભાવની ભાવનાથી ખસું નહિ એટલે મને કર્મબંધન ઉત્પન્ન હો નહિ. અને હો તો વિકલ્પ આવો હોય. આવો હોય.

મુમુક્ષુ :- હો, એમ નહિ?

ઉત્તર :- હોય. 'આપના પાદપંકજની ભક્તિ હો.' એનો અર્થ જ એ. આવો ભાવ હોય. જ્યાં સુધી વીતરાગતા ન હોય તો આપ ત્રિલોકનાથ તીર્થંકરદેવ જિનપતિ વીતરાગના પતિ, વીતરાગ સ્વભાવના સ્વામી, જેણે અંતરમાં ઠરીને બધું સમાડી દીધું છે. રાગને ઉડાડી દીધો છે. એવા વીતરાગપતિ, જિનપતિ એ મારા પતિ તરીકે, ઘણી તરીકે હો તો વિકલ્પમાં આની ભક્તિ હો, એમ કહે છે. એ તો વ્યવહારે એ બધું કહેવાય. સમજાણું કાંઈ?

મુમુક્ષુ :- આવે ખરો.

ઉત્તર :- આવે ખરો. આવે ખરો. કહે એમ. વ્યવહારનયથી એમ પણ કહે કે ભક્તિ કર એમેય કહે. પણ ખરેખર તો આવે છે તેને જાણનારો છે. પણ એ કાળે મારું જ્ઞાન જ આવું હોય એમ કહે છે. કે સ્વભાવની ઉત્પત્તિ હોય અને વિભાવની ઉત્પત્તિ હોવા છતાં તેને જ્ઞાનમાં હું જાણું. એવી જ્ઞાનની મારી દશા હોય એ કાળે એમ કહે છે. સમજાણું કાંઈ? કેવી જૈનદર્શનની રીત છે! નય નયની જાળ એવી છે. ઇંદ્રજાળ કીધું છે ને? આહાહા...! એમાં ખૂંચી જાય એમ નહિ? એવી અટપટી વાત છે કે એને સમજવા માટે ઊંડી દૃષ્ટિ

જોઈએ એમ કહે છે. ગુંચાવાની વાત નથી આમાં. કોઈ કહે કે શુભભાવ ઝેર છે. અમને હો તો તો એની ભાવના થઈ ગઈ. પણ હોય છે, આવે છે, થઈ જાય છે, તો એને કીધું કે પ્રભુ! હો તો મારે આપની ભક્તિ હો. આપના પાદપંકજ. પાદ નામ ચરણ. પંકજ એટલે કમળ. ચરણકમળની ભક્તિ હો. અંતરમાં વીતરાગસ્વભાવની ભક્તિ, બહારમાં આપ વીતરાગના સ્વભાવનો વિકલ્પ, બસ.

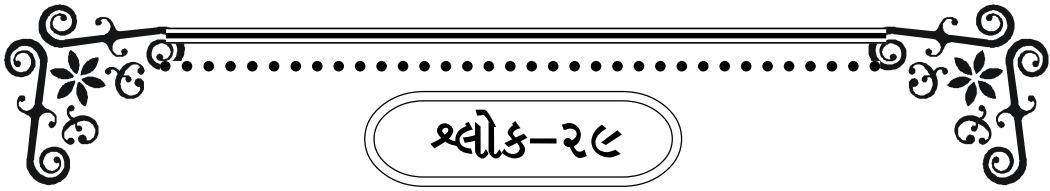
મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- બે લેવા. એ જયવિરાજમાં કાંઈ ન મળે. કહો, સમજાણું કાંઈ? શ્વેતાંબરમાં આવે છે ને એ? મૂળના ઠેકાણા ન મળે ને ... આખી વાત જ ફેર છે. શું કરવું? મૂળમાર્ગનો ફેર છે. એની કથની બધી તત્ત્વથી વિરુદ્ધ છે. એવી વાત છે. આ તો અહીંયાં જે કથનનો મેળ છે એને મેળ કરાવે છે. એ જયવિરાજમાં ખોટું છે બધું. એની તો કથની એકલી વ્યવહારની છે. અહીં તો ભાનસહિતની વાત છે. સમજાણું કાંઈ? આહાહા...! ઝીણી વાત છે, ભાઈ!

કારણ કે હજી હું પંચમઆરાનો મુનિ છું એટલે કંઈક ભવ તો છે, એમ કહે છે. એટલે ક્યાંક હોઈશ તો ખરો એમ કહે છે. તો એ જિનપતિના ભવનમાં પણ હોઉં, એમ કહે છે. નબળાઈ છે. મારી જાત નથી પણ અંદર આવ્યા વિના રહેતું નથી. 'ફરી ફરીને આપના પાદપંકજની ભક્તિ હો.' પાદ એટલે ચરણ, પંકજ એટલે કમળ. ચરણકમળની જ 'ભક્તિ હો.' નિશ્ચયમાં વીતરાગસ્વરૂપ કારણપરમાત્માની ભક્તિ અને વ્યવહારમાં વીતરાગ પરમાત્માની ભક્તિ. આ બે વાત કરે છે.

મુમુક્ષુ :- બે એક સાથે હોય?

ઉત્તર :- બે એક સાથે હોય. આહાહા...! કહો, સમજાણું કાંઈ?

શ્લોક-૨૯

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

નાનાનૂનનરાધિનાથવિભવાનાકર્ણ્ય ચાલોક્ય ચ
ત્વં કિલ્શનાસિ મુધાત્ર કિં જડમતે પુણ્યાર્જિતાસ્તે નનુ।
તચ્છક્તિર્જિનનાથપાદકમલદ્વન્દ્વાર્ચનાયામિયં
ભક્તિસ્તે યદિ વિદ્યતે બહુવિધા ભોગાઃ સ્યુરેતે ત્વયિ।।૨૯।।

[શ્લોકાર્થ :-] નરાધિપતિઓના અનેકવિધ મહા વૈભવોને સાંભળીને તથા દેખીને, હે

જડમતિ, તું અહીં ફોગટ ક્લેશ કેમ પામે છે! તે વૈભવો ખરેખર પુણ્યથી પ્રાપ્ત થાય છે. તે (પુણ્યોપાર્જનની) શક્તિ જિનનાથના પાદપદ્મયુગલની પૂજામાં છે; જો તને એ જિનપાદપદ્મની ભક્તિ હોય, તો તે બહુવિધ ભોગો તને (આપોઆપ) હશે. ૨૯.

શ્લોક-૨૯ ઉપર પ્રવચન

બીજો શ્લોક. ૨૯.

નાનાનૂનનરાધિનાથવિભવાનાકર્ણ્ય ચાલોક્ય ચ
ત્વં ક્લિશ્નાસિ મુધાત્ર કિં જડમતે પુણ્યાર્જિતાસ્તે નનુ।
તચ્છક્તિર્જિનનાથપાદકમલદ્વન્દ્વાર્ચનાયામિયં
ભક્તિસ્તે યદિ વિદ્યતે બહુવિધા ભોગાઃ સ્યુરેતે ત્વયિ।।૨૯।।

‘નરાધિપતિઓના અનેકવિધ મહા વૈભવોને સાંભળીને તથા દેખીને, હે જડમતિ,’ મોટા રાજાઓ, અબજોપતિઓ, ચક્રવર્તીઓ, વાસુદેવ, બળદેવ એની વૃદ્ધિ દેખીને, ઠાઠમાઠ જાણે હોય. અરે...! એ શું છે કહે છે. ‘નરાધિપતિઓના અનેકવિધ મહા વૈભવોને સાંભળીને...’ એના મોટા વૈભવો સાંભળીને. ‘તથા દેખીને,...’ કદાચિત્ નજરે દેખવામાં આવ્યા. મોટા આહાહા...! ચક્રવર્તી, બળદેવ, વાસુદેવ. શું છે પણ ભાઈ?

‘હે જડમતિ, તું અહીં ફોગટ ક્લેશ કેમ પામે છે!’ એને દેખીને તને પ્રમોદ કેમ આવે છે? કહે છે. આહાહા...! આ વૈભવ! શું છે એ? ધૂળ છે કહે છે એ તો. આહાહા...! એ તો તને તારા આત્માના સ્વરૂપના ધ્યાનમાં કયાશનો વિકલ્પ આવશે તો એના ફળ તરીકે તો આવી જશે એમ કહે છે. સમજાય છે કાંઈ? આહાહા...!

મુમુક્ષુ :- આશ્વાસન આપે છે.

ઉત્તર :- આશ્વાસન નહિ. એનું આવું સ્વરૂપ ફળ તરીકે હોય છે. તું આમ દેખીને એમ કેમ ઇચ્છા કરે છે?

‘ફોગટ ક્લેશ કેમ પામે છે! તે વૈભવો ખરેખર પુણ્યથી પ્રાપ્ત થાય છે.’ જુઓ! લ્યો. અત્યારના વૈભવો તો બધા ધૂળ જેવા છે. સમજાણું કાંઈ? ઓલા તો મહાપુણ્યના વૈભવો. વાસુદેવ, બળદેવ, તીર્થકરો. ઓહોહો...! ઇન્દ્રો જેને આમ ખમા ખમા કરે. છતાં એ તો ઉદાસ છે. આ મારું નથી. હું છું ત્યાં આ નથી. સમજાણું? અહીં તો સામગ્રી હોય, એને દેખીને કે સાંભળીને શું કરવા વિકલ્પ ઉઠાવે છે? શું છે આ? એ ચીજ તો તને પુણ્યથી પ્રાપ્ત થાય છે.

‘તે (પુણ્યોપાર્જનની) શક્તિ જિનનાથના પાદપદ્મયુગલની પૂજામાં છે;...’ ભાષા કેવી છે જુઓ! ઓહોહો...! ભગવાનઆત્મા, વીતરાગમૂર્તિ સ્વરૂપ ત્રિકાળ ધ્રુવસ્વરૂપ, વીતરાગ સ્વરૂપ,

એની જ્યાં દષ્ટિ છે, એને 'જિનનાથના પાદપદ્મયુગલની પૂજા..' ભગવાનના ચરણકમલયુગલ, એની પૂજામાં એ શક્તિ છે. કહે છે કે તને ભગવાનની પૂજાનો વિકલ્પ આવે, તેના ફળ તરીકે તો તીર્થંકરપણું, બળદેવ, વાસુદેવ તો ઠીક. સમજાણું કાંઈ? ચક્રવર્તીપણું તો સહેજે આવશે. સમજાણું કાંઈ? અમૃતના કણહલા પાકે ત્યાં તો ભેગુ થોડું ખડ હોય. ખડની આશા શું કરવા કરે છે? એમ કહે છે. આશા શું કરવા કરે છે? ભાઈ! હશે. હો. એ તો જ્ઞાનનું જ્ઞેય છે. આમ... ખમા... ખમા.. ખમા... હાથીઓનો ઠાઠ ચોરાશી લાખ, હણહણતા ઘોડા, માથે હિરામાણેકના.. શું કહેવાય આને? એના શણગાર. હાથીના અને ઘોડાના. એક ચક્રવર્તી, બળદેવ. તીર્થંકરને તો શાંતિનાથ, કુંથુનાથ, અરનાથ. છ ખંડના રાજ (હતા). એ બધા પુણ્યના ફળ છે. એ પુણ્યનું ફળ તો તને વીતરાગભક્તિના ચરણકમળની યુગલની સેવા કરવાથી સહેજે પ્રાપ્ત થાય, થાશે. એમાં કાંઈ આદરવા જેવું છે નહિ. આહાહા...! સમજાણું કાંઈ?

'જિનનાથના પાદપદ્મયુગલની...' પાદ, પદ્મ એટલે કમળ અને યુગલ એટલે બે. ભગવાનના બે પાદકમળ એની સેવા. આહાહા...! એટલે કે પરમાત્મા પ્રત્યેનો ભક્તિનો (ભાવ). પરમાત્મા તો પોતે જ છે. જેને સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન (થયા છે) તેને સાચી ભક્તિ (છે), એને આવા પાદકમળ ભગવાનની ભક્તિનો વિકલ્પ (આવે છે). એને તો સહેજે એ વસ્તુ તો આવશે. કાંઈ માગવા જેવું નથી. જેને વિસ્મયતા, એના વૈભવની અધિકતા છે નહિ. આહાહા...! સમજાણું કાંઈ?

ઘણા મોટા ધામધૂમથી લગ્ન થતા હોય ને, ઘોડા, હાથી, કાચના ઓલા શું કહેવાય? મોટા કાચ રાખે છે ને? બત્તીઓ. ફૂલવાડી, કાચની ફૂલવાડી રાખે છે ને? દીવાબત્તીઓ અને જગમગ નીકળતો હોય આમ હજારો લાખો માણસો, ઘોડા હણહણતા હોય, હાથી આવે. આહાહા...! એમાં એ વર ઘોડે નીકળ્યો હોય અને ઓલા માણસો ... આહાહા...! શું છે પણ? સાંભળને. એ બધા પુણ્યના ઠાઠ છે, ધૂળના. તારે તો જિનપતિની ભક્તિ છે તો એવા પુણ્ય સહેજે બની જશે એમ કહે છે. સમજાણું કાંઈ?

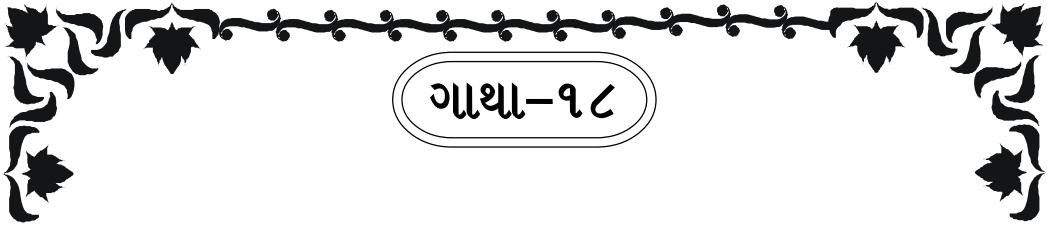
મુનિ છે ને! ઇ સ્વર્ગમાં જશે. મોટી ઋદ્ધિ (પ્રાપ્ત થવાની છે). આરાધક (છે), એની ઋદ્ધિનું શું કહેવું? ત્યાંથી નીકળીને મોટા વૈભવી રાજા થશે. સમજાય છે? પછી છોડી મુનિ થઈને મોક્ષ જશે. એમ કહે છે. વચમાં આવું આવશે, કહે છે. હો. આહા...! એ પુણ્ય ઉપાર્જનની શક્તિ તો. આવા પુણ્ય, હોં! ઓલા પુણ્ય તો ઠોઠનિશાળિયા જેવા. આ તો તીર્થંકરોના પુણ્ય જુઓ, બળદેવના પુણ્ય જુઓ, ચક્રવર્તીના, જેના પુણ્ય સામે નહિ એવું દેખાય. એ તો કહે છે કે વીતરાગ પરમાત્મા પોતે નિજાનંદ પ્રભુ, એની જેને ભક્તિ એટલે ભજન, એનું ભજન જાગ્યું છે, એને બાકી રહેલી દશામાં ત્રિલોકનાથની ભક્તિનો વિકલ્પ આવે. એના ફળમાં એ આવશે. એમાં તારે કાંઈ ઇચ્છા કરવા જેવું નથી. જાણવા જેવું છે એમ કહે છે. આહાહા...! સમજાણું કાંઈ ?

‘જો તને એ જિનપાદપદ્મની ભક્તિ હોય..’ જોયું! વીતરાગ ત્રિલોકનાથ, ચૈતન્યપ્રભુ પરમાત્મા, જિનેન્દ્રદેવ, એના અંતરની ભક્તિ તો તને છે. હવે આવી ભક્તિનો જો વિકલ્પ હોય. એમ કહે છે. ‘તો તે બહુવિધ ભોગો તને (આપોઆપ) હશે.’ એની મેળે આવશે. તારે જલસા નહિ કરવા પડે એમ કહે છે.

મુમુક્ષુ :- બનાવટી જલસા.

ઉત્તર :- આ જલસા કરે છે ને? પાંચ વર્ષ નોકરીને જાતો હોય પછી જલસા કરે. કોઈક મોટાઓને કહે, તમે આવું કરજો એની શોભા કહેવાય. પાંચ વર્ષ અહીંયા રહ્યો છું. ‘પોપટભાઈ’! એ બધા પાપાનુબંધી પુણ્યવાળા. આ તો પુણ્યાનુબંધીપુણ્ય. આત્માના આનંદના ભાનમાં, જ્યાં રાગનો આદર નથી.. આહાહા..! એવા રાગમાં જે પુણ્ય બંધાઈ જાય એ સહેજે આપોઆપ બાહ્ય સામગ્રી આવી જશે. એ જાણવા માટેની વાત છે, હોં! સામગ્રી આવે તો ઠીક એમ અહીં પ્રશ્ન નથી. આહાહા..! ઠીક તો આ આત્મા ભગવાન, કારણપ્રભુ ચૈતન્ય પરમાત્મા, એનો આદર છે અને એ જોઈને એ પ્રગટ પર્યાય થાય. ધર્મીને એ ભાવના હોય. પણ વચ્ચે આવો રાગ હોય તો એના ફળ તરીકે આવું આવે. એને શેય તરીકે જાણવાનું જ્ઞાન જ એ જાતનું ઊભું થશે. એ જાતના એને શેયો હોય એમ કહે છે. આહાહા..! સમજાશું? ૧૮મી ગાથા.

કત્તા ભોક્તા આદા પોગ્ગલકમ્મસ્સ હોદિ વવહારો ।

કમ્મજભાવેનાદા કત્તા ભોક્તા દુ ણિચ્છયદો ॥૧૮ ॥

कर्ता भोक्ता आत्मा पुद्गलकर्मणो भवति व्यवहारात् ।

कर्मजभावेनात्मा कर्ता भोक्ता तु निश्चयतः ॥१८ ॥

कर्तृत्वभोक्तृत्वप्रकारकथनमिदम् ।

આસન્નગતાનુપચરિતાસદ્ભૂતવ્યવહારનયાદ્ દ્રવ્યકર્મણાં કર્તા તત્ફલરૂપાણાં સુખદુઃખાનાં ભોક્તા ચ, આત્મા હિ અશુદ્ધનિશ્ચયનયેન સકલમોહરાગદ્વેષાદિભાવકર્મણાં કર્તા ભોક્તા ચ, અનુપચરિતાસદ્ભૂતવ્યવહારેણ નોકર્મણાં કર્તા, ઉપચરિતાસદ્ભૂતવ્યવહારેણ ઘટપટશકટાદીનાં કર્તા । इत्यशुद्धजीवस्वरूपमुक्तम् ।

આત્મા કરે, વળી ભોગવે પુદ્ગલકરમ વ્યવહારથી,
ને કર્મજનિત વિભાવનો કર્તાદિ છે નિશ્ચય થકી. ૧૮.

અન્વયાર્થ :- [આત્મા] આત્મા [પુદ્ગલકર્મણઃ] પુદ્ગલ કર્મના [કર્તા ભોક્તા] કર્તા ભોક્તા [વ્યવહારાત્] વ્યવહારથી [ભવતિ] છે [તુ] અને [આત્મા] આત્મા [કર્મજભાવેના] કર્મજનિત ભાવનો [કર્તા ભોક્તા] કર્તા-ભોક્તા [નિશ્ચયતઃ] (અશુદ્ધ) નિશ્ચયથી છે.

ટીકા :- આ, કર્તૃત્વ-ભોક્તૃત્વના પ્રકારનું કથન છે.

આત્મા નિકટવર્તી અનુપચરિત અસદ્ભૂત વ્યવહારનયથી દ્રવ્યકર્મનો કર્તા અને તેના ફળરૂપ સુખદુઃખનો ભોક્તા છે, અશુદ્ધ નિશ્ચયનયથી સમસ્ત મોહરાગદ્વેષાદિ ભાવકર્મનો કર્તા અને ભોક્તા છે, અનુપચરિત અસદ્ભૂત વ્યવહારથી (દેહાદિ) નોકર્મનો કર્તા છે, ઉપચરિત અસદ્ભૂત વ્યવહારથી ઘટ-પટ-શકટાદિનો (ઘડો, વસ્ત્ર, ગાડું ઇત્યાદિનો) કર્તા છે. આમ અશુદ્ધ જીવનું સ્વરૂપ કહ્યું.

ગાથા-૨૮ ઉપર પ્રવચન

કત્તા મોક્તા આદા પોગ્ગલકમ્મસ્સ હોદિ વવહારો ।
કમ્મજભાવેણાદા કત્તા મોક્તા દુ ણિચ્છયદો ॥૧૮ ॥

આત્મા કરે, વળી ભોગવે પુદ્ગલકરમ વ્યવહારથી,
ને કર્મજનિત વિભાવનો કર્તાદિ છે નિશ્ચય થકી. ૧૮.

‘આ, કર્તૃત્વ-ભોક્તૃત્વના પ્રકારનું કથન છે. આત્મા નિકટવર્તી અનુપચરિત અસદ્ભૂત વ્યવહારનયથી દ્રવ્યકર્મનો કર્તા અને તેના ફળરૂપ સુખદુઃખનો ભોક્તા છે,...’ જુઓ! નય નાખી હવે. કહે છે કે આત્મા નિકટ એટલે નજીકનો. ઓલા કર્મ નજીકમાં છે ને? સ્વક્ષેત્રે છે ને. પોતાના ક્ષેત્રમાં છે ત્યાં કર્મ છે. એટલે નિકટવર્તી છે. અનુપચરિત છે. દૂર નથી, અહીં નજીક છે. અનુપચરિત એટલે ઉપચાર નથી. આ તો અનુપચાર અહીં નજીક સંબંધ છે, પણ અસદ્ભૂત છે. એ આત્માની પર્યાયમાં નથી.

‘અસદ્ભૂત વ્યવહારનય...’ નિમિત્ત છે. ‘વ્યવહારનયથી દ્રવ્યકર્મનો કર્તા...’ એમ કહેવામાં આવે છે. ખરેખર એનો કર્તા નથી. પણ નજીકમાં પરમાણુનું પરિણમન છે. એમાં નિમિત્તરૂપે અજ્ઞાનીના રાગ-દ્વેષ છે. તેથી તેને વ્યવહારથી દ્રવ્યકર્મનો કર્તા કહેવામાં આવે છે.

મુમુક્ષુ :- અનુપચરિત.

ઉત્તર :- અનુપચરિત. નજીક એને ઘર-મકાન આદિ ઉપચરિત. અહીં નજીક છે તો

અનુપચરિત. નિકટ ઉપચરિત-નજીકમાં ઉપચાર નથી, પણ ઉપચાર સંબંધ છે નજીકમાં. એવા અસદ્ભૂત વ્યવહારનયથી-જૂઠી દષ્ટિથી-જડકર્મનો કર્તા 'અને તેના ફળરૂપ સુખદુઃખ...' એટલે સંયોગો. કર્મનું ફળ સંયોગ છે. આ રાજપાટ, કુટુંબ, નિર્ધનતા, દરિદ્રતા એ એનું ફળ. એને ભોગવે એ પણ એ પ્રમાણે છે. ભોગવતો નથી. પણ નજીકમાં દરિદ્રતા, નિર્ધનતા આદિ હોય છે, સધનતા અને ધનાઢ્યપણું એવું નજીકમાં હોય છે, એથી તેનું ફળ ભોગવે છે એમ કહેવું એ અસદ્ભૂત વ્યવહારનયથી-જૂઠીનયથી કહેવામાં આવે છે. કારણ કે એને એ ભોગવી શકતો નથી. ફક્ત પોતાના રાગ-દ્વેષના અનુભવના કાળમાં એ ચીજો નિમિત્તરૂપે છે તેથી તેને ભોગવે છે એમ વ્યવહાર અસદ્ભૂત-જૂઠી દષ્ટિએ કહેવાય છે. સમજાણું કાંઈ? આ શરીરને ભોગવે દાળ-ભાત વગેરે (ભોગવે છે) એ કહેવું એ કાળે પોતાને રાગનો જે અનુભવ છે, એ રાગના અનુભવમાં એ ચીજોમાં નિમિત્તપણું છે, એથી એને ભોગવે છે એવો જૂઠી નયે વ્યવહારથી કહેવામાં આવે છે. કહો, સમજાણું કાંઈ?

એકવાર કહ્યું હતું ને? ઘણા વર્ષ પહેલાની વાત છે. ચારિત્ર આશ્રમ. એમ કે પુણ્ય કોને કહેવાય? એમ પ્રશ્ન કર્યો હતો. કીધું પુણ્ય એને કહેવાય કે જે સંયોગો વાપરે એટલું. ભોગવે એ? ભોગવે એ પુણ્ય નહિ, એ તો નવું પાપ છે. એને ભોગવે નહિ પણ એ તરફનું વલણ થઈને રાગ આદિને ભોગવે છે ને? એ પ્રશ્ન થયો હતો. (સંવત) ૧૯૮૩ની સાલમાં. ૧૭ અને ૨૭. ૪૪ વર્ષ પહેલાની વાત છે. અહીં 'સોનગઢ'માં. ચારિત્ર આશ્રમ. 'ચારિત્રવિજય' હતા ને? એણે પ્રશ્ન કર્યો હતો. હમણા થોડા દિવસ પહેલા કહ્યું હતું. એમ કે સાધુને આ બધું શું? એ તો પુણ્ય હોય એને ભોગવે. પુણ્યને શું ભોગવે? રાગને ભોગવે, દુઃખના ભાવને. ત્યારે એ પુણ્યને ભોગવે છે એમ જૂઠી નયે કહેવામાં આવે છે. એના અસ્તિત્વમાં એનો ભોગવતો આવતો નથી. એ જડનો ભોગવતો એ આત્માની પર્યાયના અસ્તિત્વમાં નથી આવતો. એ તો બહાર દૂર રહે છે. આહાહા..!

મુમુક્ષુ :- એવું માની બેઠો છે.

ઉત્તર :- એ તો માને છે. ગાંડો તો ગમે તે માને. આત્માની વર્તમાન પર્યાયની હયાતીમાં, એ શરીર, વાણી, મન, સ્ત્રી, કુટુંબ, પરિવાર, વૈભવનો અનુભવ એની પર્યાયમાં આવતો નથી. સમજાણું કાંઈ? દ્રવ્ય-ગુણ તો ત્રિકાળ છે. વસ્તુ ત્રિકાળ દ્રવ્ય-ગુણમાં તો કાંઈ છે નહિ. પણ વર્તમાન પર્યાય-અવસ્થા છે એમાં જડનો અનુભવ આવતો નથી. અનુભવ તો એને રાગ-દ્વેષનો, હરખ અને શોકનો હોય છે. પણ એ હરખ-શોકના અનુભવમાં એ ચીજ નિમિત્ત પડી. નિમિત્ત એટલે વ્યવહાર અને આમાં નથી માટે અસદ્ભૂત. અસદ્ભૂત વ્યવહારનયે ભોગવે છે એમ કહેવામાં આવે છે. કહો, 'પોપટભાઈ'! આહાહા..! છ છોકરા બેઠા (હોય). પૂજ્ય પિતાશ્રી અને પૂજ્ય માતાશ્રી. કાલે કાગળ આવ્યો હતો ને? બેના નામ હતા. તમે બેઠા હતા કે નહિ? બધું સાંભળ્યું હતું એને લાગે કે આહાહા..! પણ એ એનો ભોગવતો નથી.

એના શબ્દો છે એ તો જડ છે. જડ અહીંયા અડતા નથી. આત્માની દશામાં વર્તમાન પર્યાયમાં એ જડનું આવવું છે જ નહિ. જડ અડતું નથી. અડ્યા વિના એને શી રીતે ભોગવવું?

મુમુક્ષુ :- ...અસર કરે ને.

ઉત્તર :- ધૂળ. અસર શું કરે? જડ, જડમાં અસ્તિત્વની હયાતી, આત્માની પર્યાયમાં, પર્યાયના અસ્તિત્વની હયાતી. આની પર્યાયમાં એના અસ્તિત્વની નાસ્તિ. શું કહ્યું? રાગ અને દ્વેષનો અનુભવ, એની પર્યાયમાં અસ્તિ. અને જડની પર્યાયનો અનુભવ એનામાં નાસ્તિ. એનો અનુભવ ક્યાં છે? એ વસ્તુ તો અહીં છે જ નહિ. ફક્ત અનુભવમાં નિમિત્તપણું પડ્યું. પૃથક વસ્તુ છે. એથી અસદ્ભૂત વ્યવહારનયે ભોગવે એમ કહેવામાં આવે છે. આવી વાત છે. આહાહા...! સમજાણું કાંઈ? એ જડની વાત કરી. હવે એના વિકારની વાત કરે છે.

જડને ભોગવે ભોગવ્યું છે પણ જૂઠી નયે, નિમિત્ત દેખીને, આવા કથનો એને જ્ઞાન કરવા માટે આવે છે. આહાહા...! કોને ભોગવે? ભગવાન પોતે અરૂપી. હમણાં છોકરા પૂછતા હતા, આત્મા અરૂપી કેમ હોય? એને રંગ, ગંધ, સ્પર્શ ક્યાં છે એમાં? એ તો રંગ, ગંધ, સ્પર્શનો તો પૃથક રહીને જાણનારો છે. રંગ, ગંધ, સ્પર્શને અડીને જાણનારો છે?

મુમુક્ષુ :- એ બધો કોણ વિચાર કરે?

ઉત્તર :- છોકરા સાડા સાતે જાય છે ને એ લોકો? વહેલા આવ્યા હતા. એક જણાએ પૂછ્યું કે આ અરૂપી આત્મા કેમ કહ્યું?

અરૂપી (કહ્યું કેમકે) એને રંગ, ગંધ, સ્પર્શ ક્યા છે? એનામાં રંગ, ગંધ, સ્પર્શ છે? રંગ, ગંધ, સ્પર્શનું અસ્તિત્વ તો જડમાં છે. આના અસ્તિત્વમાં તે નથી. માટે તે અરૂપી છે. સમજાણું કાંઈ? વાત સાંભળતા માણસને પ્રશ્ન તો ઊઠેને.

આત્માના અસ્તિત્વમાં ત્રણ પ્રકાર : એક દ્રવ્યનું હોવાપણું, ગુણનું હોવાપણું, પર્યાયનું હોવાપણું. હવે પર્યાયમાં પણ એક શુદ્ધ અને અશુદ્ધ બેનું હોવાપણું, બસ. આ સિવાયનું એનામાં હોવાપણું બીજું નથી. બરાબર છે? એના હોવામાં, એના ક્ષેત્રમાં, એના ભાવમાં, એ દ્રવ્ય એટલે વસ્તુ, ગુણ એટલે શક્તિઓ અને વર્તમાન દશા (છે). એ દશાના બે પ્રકાર. એક શુદ્ધ અને એક અશુદ્ધ. એટલું અસ્તિત્વ એનામાં છે. બસ. આટલું અસ્તિત્વ એનામાં છે. હવે એનામાં આ દાળ, ભાત, રોટલા, બાયડી, કુટુંબ, શરીર એના અસ્તિત્વમાં એ છે જ નહિ. સમજાણું કાંઈ? એની સત્તામાં ઈ સત્તા છે નહિ. છતાં એ સત્તાનો અનુભવ કરે એમ કહેવું એ અસદ્ભૂત વ્યવહારનયના કથન છે. જૂઠી નયના (કથન છે). જ્ઞાન કરાવવા (કહ્યું) કે આ નિમિત્ત આવું છે. આહાહા...! સમજાણું કાંઈ?

ભૂખ ખરી લાગી હોય આમ. ભૂખ એ તો જડને હોય. જઠરાગ્નિ જડની દશા છે. એ આત્માને અડે છે? એમાં વળી શરીર નિરોગી હોય અને રસરસતા ઘીનો ઊનો શીરો આવ્યો હોય. ધોળા ઘઉંનો. ધોળિયા ઘઉંનો. કાંઈ જરૂર ન હોય. ફટ ફટ ઊઠે અંદર. જાણે

હું કાંઈક ખાઉં છું. પણ શું ખાય છે તું? સાંભળને. આહાહા...! તને તો એ દેખાય છે કે આ છે. એ મારામાં છે એમ નહિ અને એનામાં હું છું એમ પણ નહિ. આ છે એમ દેખાય છે, એટલું. અને એ ક્રિયા થાય છે એ દેખાય છે. પણ એ ક્રિયા શેમાં? પરમાં થાય છે. તારામાં છે નહિ. એથી એને જડનો ભોગવતો કહેવો, સ્ત્રીના શરીરનો ભોગવતો કહેવો. આ બધા દાળ, ભાત અને મોસંબીના પીણા પીવે છે, એનો ઠંડો અનુભવ થાય છે એમ કહેવું. એ બધું અસદ્ભૂત જૂઠી નયનું કથન છે. કહો, સમજાણું કાંઈ?

ભગવાન જડને કેમ અડે? અને ભગવાન જડમાં કેમ આવે? જ્યાં રહ્યો છે એ પરમાં કેમ જાય? અને પર જ્યાં રહ્યા છે એ આત્મામાં કેમ આવે? સમજાણું કાંઈ? આહાહા...! તેથી જડનો ભોગવતો એમ અનુપચાર નજીકમાં પરમાણુઓ છે. એથી એને અસદ્ભૂત અનુપચરિત ગણી અને વ્યવહારનયથી કહ્યું, કર્તા અને ભોક્તા બન્ને.

‘અશુદ્ધ નિશ્ચયનયથી સમસ્ત મોહરાગદ્વેષાદિ ભાવકર્મનો કર્તા...’ લ્યો. ‘અશુદ્ધ નિશ્ચયનયથી...’ એની પર્યાયમાં મિથ્યા રાગ-દ્વેષ આદિનો ભાવકર્મનો કર્તા. આ અજ્ઞાનભાવની વાત છે. સમજાણું કાંઈ? કર્મ એને મિથ્યાત્વ કરાવે એમ ના પાડે છે, જુઓ! કર્મને લઈને મિથ્યાત્વ અને રાગ-દ્વેષ જીવ કરે છે એમ નહિ. અશુદ્ધ નિશ્ચયનયથી. શુદ્ધ નિશ્ચયની દૃષ્ટિમાં તો કર્મનું કરવું, ભોગવવું છે નહિ. શુદ્ધ નિશ્ચયદૃષ્ટિમાં તો રાગનું કરવું, ભોગવવું છે જ નહિ. અશુદ્ધ નિશ્ચયની દૃષ્ટિવાળો એટલે મિથ્યાદૃષ્ટિ... આહાહા...! ‘સમસ્ત મોહરાગદ્વેષાદિ ભાવકર્મ...’ મિથ્યાત્વ અને પુણ્યના, પાપના ભાવ, રાગ-દ્વેષનું પરિણમન કરે. કર્તા થાય. ઓલા જડપણે તો એ પરિણમતો નથી માટે કર્તા નથી. પણ આ તો પરિણમે છે માટે કર્તા છે. સમજાણું કાંઈ? શું કહ્યું એ? જડ કર્મપણે આત્મા પરિણમતો નથી અને જડના ફળપણે પણ આત્મા પરિણમતો નથી. તેથી તેને વ્યવહાર અસદ્ભૂત જૂઠી નયથી કર્તા અને ભોક્તા કીધો. આ તો પરિણમે છે. ‘અશુદ્ધ નિશ્ચયનયથી સમસ્ત મોહરાગદ્વેષાદિ ભાવકર્મનો કર્તા...’ પરિણમે છે. પરિણમે માટે કર્તા કહેવામાં આવે છે. સમજાણું કાંઈ? આહાહા...!

‘અશુદ્ધ નિશ્ચયનયથી સમસ્ત મોહરાગદ્વેષાદિ ભાવકર્મનો કર્તા અને ભોક્તા છે,...’ બન્ને લેવું. છે ને? કારણ કે જીવ રાગ-દ્વેષને ભોગવવારૂપે પરિણમે છે. કાંઈ સ્ત્રી અને દાળ, ભાત, શાક ભોગવવાપણે પરિણમતો નથી. પરિણમતો નથી માટે જૂઠી નય છે. આ રૂપે તો પરિણમે છે. આહાહા...! રાગ-દ્વેષ, પુણ્ય અને પાપ આદિ ભાવ, વિકલ્પની લાગણીનો ભાવ, એ રૂપે પરિણમે છે એટલે અવસ્થામાં થાય છે, એના અસ્તિત્વમાં હોય છે, માટે અશુદ્ધ નિશ્ચયનયે એના પરિણમનનો કર્તા કહેવો અને એના પરિણમનમાં હરખ-શોક થાય છે, હરખ-શોકે પરિણમે છે, હરખ-શોકને અનુભવે છે. એના અસ્તિત્વમાં અનુભવે છે. પર્યાયના અસ્તિત્વમાં અનુભવે છે. પરના અનુભવના અસ્તિત્વમાં આ કાંઈ આવતો નથી. સમજાણું કાંઈ?

‘ભોક્તા છે,...’ લ્યો. અહીંયાં સમુચ્ચય વાત કરવી છે. જ્ઞાની ભોગવે છે કેમ એ

પ્રશ્ન અહીં નથી. આમ જીવ આત્માના ભાન વિના, જડ કર્મના પરિણમવાના કાળમાં પોતાના અશુદ્ધભાવનું પરિણમન છે માટે એનો કર્તા એને કહેવામાં આવે છે. અને તેમાં આ પરિણામ નિમિત્ત થઈને બંધ પડ્યો, એને નિમિત્ત થયા. સમજાણું કાંઈ? એથી જડનો કર્તા વ્યવહારે કહેવામાં આવ્યો. પાઠમાં એવું છે. ‘કર્મજભાવેન’ એમ છે ને? કર્મજનિત ભાવ. એનો અર્થ એ કે આત્મ સ્વભાવભાવ એ નહિ. પણ ત્યાંથી કોઈ એમ લઈ લે કે એ તો કર્મને કારણે થયેલા ભાવ છે. એમ નથી. કર્મ જેમાં નિમિત્ત છે અને ઉપાદાનથી પોતામાં થયેલું છે. પાઠ છે ને? મૂળ પાઠ છે. ‘કર્મજભાવેન’ કર્મથી ઉત્પન્ન થયેલા ભાવનો. આનંદ અને સમ્યગ્દર્શન એ કાંઈ કર્મથી નથી (થયેલા), એ તો આત્માથી ઉત્પન્ન થયેલા છે. એનો અનુભવ કરનારો ધર્મી શુદ્ધ નિશ્ચયમાં છે. સમજાણું કાંઈ?

ધર્મની પર્યાયનો કરનાર ધર્મરૂપે પરિણામે છે, નિશ્ચયથી પોતાના પરિણમનનો નિર્મળનો કર્તા છે અને નિર્મળનો ભોક્તા છે. એ તો એના અસ્તિત્વમાં છે. આ અશુદ્ધપણે પરિણામે છે. ભગવાન પોતે પોતાનો શુદ્ધ ભાવ, આનંદ સ્વભાવ ભૂલી અને પરના નિમિત્તનું લક્ષ કરી અને મિથ્યાભ્રાંતિ ઊભી કરે કે આ મને ઠીક પડે છે. અને રાગ-દ્વેષ ઊભા કરે, એ અશુદ્ધનિશ્ચયથી કર્મજનિત ભાવ કહેવાય છે. આત્મજનિત નહિ. એનો અશુદ્ધનિશ્ચયથી અજ્ઞાની કર્તા છે. સમજાણું કાંઈ? અશુદ્ધનિશ્ચયથી ભોક્તા છે.

હવે ‘નિકટવર્તી અનુપચરિત અસદ્ભૂત...’ લીધો હતો, એની સાથે હવે ‘અનુપચરિત અસદ્ભૂત વ્યવહારથી...’ શરીર લીધું આ. આ નિકટવર્તી ન લીધું. કારણ કે કર્મ તો એમને એમ સદા સાથે ને સાથે જ છે. શરીર તો જાય અને આવે... જાય અને આવે. એટલે એને નિકટવર્તી ન ગણતા ‘અનુપચરિત અસદ્ભૂત...’ નજીક છે માટે અનુપચરિત. નિકટવર્તી નહિ. કાયમ સાથે રહ્યું નથી. ‘અનુપચરિત અસદ્ભૂત વ્યવહારથી...’ આહાહા...! કેટલું યાદ રાખવું આમાં? આ તો ન્યાયનો પ્રશ્ન છે. એ કાંઈ યાદ રાખવાની વસ્તુ નથી. જે કર્મના રજકણો છે એ તદ્દન નિકટવર્તી કાયમ રહેલા છે. માટે તેને નિકટવર્તી અનુપચરિત ઉપચાર વિનાની જૂઠી નયથી વાત કરી. આ પણ ઉપચાર વિના અસદ્ભૂત શરીર, નિકટવર્તી નહિ પણ વારંવાર નવું નવું આવ્યા કરે છે. એવા ‘અનુપચરિત અસદ્ભૂત વ્યવહારથી (દેહાદિ) નોકર્મનો કર્તા છે,...’ લ્યો. છે નહિ, હોં! પણ કર્તા શું કરવા કહ્યો? કે આત્મા પોતે વિકારી ભાવનો કર્તા થાય, એમાં એ વિકારી પરિણામ દેહાદિને નિમિત્ત થાય છે. તેથી એને વ્યવહારે કર્તા કહેવામાં આવે છે. આહાહા...! ભારે!

દેહાદિ એટલે વાણી, મન, શરીર, નોકર્મ એ બધાનો-નજીકનાનો કર્તા કહેવો એ અનુપચાર અસદ્ભૂત વ્યવહારથી (કથન છે). ઓલા અનુપચાર અને નિશ્ચય બે એક ગણ્યા છે એક ઠેકાણે. આવ્યું હતું ને? જૈનતત્ત્વ મિમાંસામાં. અનુપચાર અભેદનયથી. એ જુદું અનુપચાર. ભાઈ! આવ્યું હતું ઓલામાં. અનુપચાર એટલે અભેદ નહિ એમ આવ્યું હતું.

ઉપચાર નહિ. એમ. ઉપચાર તો ભેદનય વ્યવહારે. એ અહીંયાં નથી. અહીં તો નજીકમાં કાયમ રહેનારા એ કર્મ. નજીકમાં નહિ પણ વારંવાર રહેનારા ખરા, એ શરીર. એમ. એથી એને અનુપચાર કહેવામાં આવે છે. એ અનુપચાર એટલે અનુપચાર અભેદ નિશ્ચય એ આ નથી. ‘જૈનતત્ત્વ મીમાંસા’માં આવ્યું હતું. સમજાણું કાંઈ? જુઓ! આ કર્તા છે કહ્યું છે. કહે છે. લ્યો. ‘કત્તા મોક્તા આદા પોગ્ગલકમ્મસ્સ હોદિ વવહારા’ વ્યવહારથી કર્તા છે. વ્યવહારથી કર્તા એટલે શું પણ?.

મુમુક્ષુ :- એ વ્યવહાર હોય ત્યારે જ ભગવાને કીધું હોય ને.

ઉત્તર :- હા, વ્યવહાર એટલે? કે આત્મા વિકાર કરે તેમાં તે ચીજનું નિમિત્તપણું દેખીને અથવા તે ચીજમાં આ પરિણામનું નિમિત્ત દેખીને વ્યવહારે કર્તા એમ કથન કરવામાં આવે છે. છે નહિ અને કહેવું એ વ્યવહાર છે.

મુમુક્ષુ :- કર્તાનો અર્થ સમજાવવા ઘણી લાંબી વાત કરી.

ઉત્તર :- કહો, ‘ભીખાભાઈ’! પોતે પોતાના વિકારીભાવને કરે અને ભોગવે પરિણમીને, તે પરિણામ એને નિમિત્ત કહેવામાં આવે. નિશ્ચય પોતાના, ઓલાને નિમિત્ત. એથી તે અસદ્ભૂત વ્યવહારનયે છે નહિ કર્તા, નથી ભોક્તા, પોતાના અસ્તિત્વમાં છતાં કહેવું એનું નામ વ્યવહાર છે. આહાહા...! ઝઘડા... ઝઘડા... ઝઘડા. ઝઘડા ટાળવાના રસ્તામાં ઝઘડા ઊભા કર્યાં.

‘ઉપચરિત અસદ્ભૂત વ્યવહારથી ઘટ-પટ-શકટાદિનો (ઘડો, વસ્ત્ર, ગાડું ઇત્યાદિનો) કર્તા...’ ઉપચારથી જૂઠી નયે ઘડાને કરે, પટને કરે, શકટ (ગાડા)ને કરે. એ તો ચલાવે છે તો રાગ. એટલે પોતે રાગને ચલાવે છે. પણ રાગ એને નિમિત્ત થાય છે. એથી એનો એ કર્તા એમ વ્યવહારે કહેવામાં આવે છે. ખરેખર બિલકુલ કર્તા-ભોક્તા નથી. ત્યારે તો વ્યવહાર કહ્યો. એ રૂપે પરિણમે છે? કર્તા નથી માટે એને ઉપચાર લાગુ પડે છે. પરિણમે છે એ રૂપે? ઘડારૂપે પરિણમે છે? બસ, પરિણમતો નથી માટે એની પરિણમવાની પર્યાયને નિમિત્ત થાય છે, માટે કર્તા વ્યવહારે કહેવામાં આવે છે. બસ.

મુમુક્ષુ :- પરિણમે તો ઘડારૂપ થઈ જાય.

ઉત્તર :- જડ થઈ જાય. ઘડાપણાનું આવ્યું છે, આપણે ૧૦૦મી ગાથામાં નથી આવ્યું? અજ્ઞાનીના યોગ અને ઉપયોગ, એની પર્યાય ઘટ-પટના પરિણમનના કાર્યકાળમાં અજ્ઞાનીના યોગ, ઉપયોગ નિમિત્ત છે. સમજાણું કાંઈ? ‘સમયસાર’ની ૧૦૦ મી ગાથામાં આવ્યું છે. ઘટ, પટ, ગાડું, શાક, દાળ, ભાત, મકાન આદિ, એના કાર્યકાળ થવા વખતે. છે તો એનો કાર્યકાળ. સમજાણું કાંઈ? એ વખતે નિમિત્ત કોને કહેવું? કે યોગ અને રાગની કર્તાબુદ્ધિ જેની પર્યાબુદ્ધિ છે. એની પર્યાય એની સાથે નિમિત્તપણે કહેવામાં આવે છે. પર્યાયને અને એને નિમિત્ત-નિમિત્ત સંબંધ છે. દ્રવ્ય-ગુણને સંબંધ નથી. પણ કઈ પર્યાયને? વિકારી પર્યાયનો કર્તા થાય છે, જે જુદો પડ્યો નથી, એવી વિકારી પર્યાયનો કર્તા વિકારથી જુદો પડ્યો નથી,

એવો વિકારી પર્યાયનો કર્તા જીવ એ કાર્યકાળમાં એનું વિકારીપણું નિમિત્ત થાય છે. કહો, 'પંડિતજી'! આ ક્યાં યાદ રાખવું? ભાઈ! ઉંધા લાકડા ઘણા ઘૂસી ગયા છે તેને તેટલા પ્રમાણમાં પાછા સવળા સમજવા પડશે કે નહિ? સમજાણું કાંઈ?

ઉપચરિત જૂઠી નયથી. ઉપચાર છે ને. .... અહીં તો કહે છે. ઘટ-પટ-ગાડું-મકાન, એનો કર્તા કહેવો એ તો ઉપચાર, આરોપિત જૂઠા નયથી કથન છે. એવી નય ઉતારી આમાં! 'પંડિતજી'! આહાહા..! ઇત્યાદિનો કર્તા છે.

'આમ અશુદ્ધ જીવનું સ્વરૂપ કહ્યું.' જુઓ લ્યો. આ તો અશુદ્ધ જીવસ્વરૂપનું કથન છે. અશુદ્ધપણે પરિણમે છે. જે એનો સ્વભાવ નથી એવા અશુદ્ધપણે પરિણમે છે. એને માટે આ બે બોલ લાગુ પડે છે. નિશ્ચયથી વિકારનો કર્તા અને ભોક્તા, નિકટવર્તી અનુપચરિત કર્મનો કર્તા અને ભોક્તા, અનુપચારે દેહાદિનો કર્તા, ઉપચારે ઘટ-પટ આદિનો કર્તા. એવા નિમિત્તપણાના આટલા ફેરે આમ કહેવામાં આવે છે. એ અશુદ્ધજીવનું સ્વરૂપ કહ્યું, લ્યો. પછી એનો શ્લોક કહેશે.

(શ્રોતા :- પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ !)